

อุโบสถไม้ในกลุ่มน้ำท่าจีน: รูปแบบและแรงบันดาลใจ ของงานศิลปกรรมพื้นถิ่น

The Wooden Ordination Halls in Tha Chin River Basin: Style and Inspiration of Vernacular Art

พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์ / Panich Tangwichitrerk¹

Received: Jun. 28, 2023 Revised: Aug. 14, 2023 Accepted: Sep. 27, 2023

บทคัดย่อ

อุโบสถไม้เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่นิยมสร้างอยู่ในพื้นที่รอบอ่าวไทยตอนบนฝั่งตะวันตก ซึ่งสร้างขึ้นจากข้อจำกัดด้านพื้นที่ตั้งของชุมชนริมชายฝั่งทะเลและภูมิประเทศแบบที่ราบน้ำท่วมถึง พื้นดินมีความอ่อนนุ่มและเค็ม เป็นอุปสรรคต่อการสร้างอาคารแบบเครื่องก่อที่พบทั่วไป ทั้งในแง่ของการหลุดตัวของอาคารและการกัดกร่อนจากฤทธิ์ความเค็มของทั้งอากาศและพื้นดิน โดยจากการศึกษาภาพรวมพบว่าอุโบสถในพื้นที่นี้มีรูปแบบที่หลากหลาย การก่อสร้างอุโบสถไม้ในพื้นที่อันมีข้อจำกัดนี้เป็นการปรับตัวของผู้อยู่อาศัยในพื้นที่ และเป็นงานสร้างสรรค์ของช่างในท้องถิ่นที่ผสมผสานคติการสร้างอาคารในศาสนา เช่น อุโบสถ วิหาร เข้ากับเทคนิคการสร้างเรือนไม้ที่อยู่อาศัย จนเกิดเป็นรูปแบบของสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตัว ทั้งนี้บทความนี้มุ่งนำเสนอผลการศึกษาอุโบสถไม้เฉพาะในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน อันเป็นบริเวณที่พบความนิยมการสร้างอุโบสถไม้เป็นจำนวนมาก ผลการศึกษาพบว่าอุโบสถไม้ในบริเวณนี้มักมีขนาดเล็ก วางโครงสร้างอย่างง่าย เหมือนกับ

¹ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹Department of Art History Faculty of Archaeology Silpakorn University

บ้านเรือนไทยเครื่องสับภาคกลางและผสมกับบ้านเรือนไม้อิทธิพลตะวันตก ขณะที่ผลการวิเคราะห์ด้านรูปแบบในพื้นที่โดยใช้หลังคาเป็นเกณฑ์สามารถแบ่งได้ 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) อุโบสถไม้มีพาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลาดชัน 2) อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลาดชัน และ 3) อุโบสถไม้ที่ทำมุขตดยื่นด้านหน้า นอกจากนี้ในด้านศิลปกรรมยังพบการประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ ของอุโบสถไม้ ทั้งแบบเรียบง่ายที่สุดจนถึงการประดับตกแต่งองค์ประกอบต่าง ๆ จำนวนมาก อีกทั้งยังพบการผสมผสานทั้งจากศิลปะแบบพื้นถิ่นในพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีนกับแรงบันดาลใจด้านศิลปกรรมจากพื้นที่ส่วนกลาง สอดคล้องกับทำเลที่ตั้งของจังหวัดสมุทรสาครที่ใกล้ชิดกับกรุงเทพมหานคร ขณะเดียวกันการสร้างอุโบสถไม้ในลุ่มน้ำท่าจีนยังสัมพันธ์กับการเจริญเติบโตของเมืองสมุทรสาครในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24-25 อีกด้วย

คำสำคัญ : อุโบสถไม้ สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น ลุ่มน้ำท่าจีน สมุทรสาคร

Abstract

A wooden ordination hall is an example of vernacular architecture that is very popular in the area around the upper western Gulf of Thailand. It was built within the coastal communities' location and floodplain landscape limitations. Soft and saline soil in the area resulted in the difficulty of common traditional Thai masonry-style construction in terms of subsidence of buildings as well as corrosion from air and soil salinity. An overall study showed that there were several types of wooden ordination halls in the mentioned area. The geographically constrained ancient buildings reflected the adaptability of the local residents and the creativity of the local craftsmen who combined their knowledge of the religious buildings with the techniques of the residential buildings to become unique vernacular architecture. This article mainly focused on the

survey study of the wooden ordination halls, particularly in the Tha Chin River Basin because there were a large number of them. The result indicates that the structural art of the wooden ordination halls was simple and the size was moderate for utility corresponding to the structure of traditional Thai wooden houses in the central region of Thailand (Ruen Krueng Sab) and western- influenced wooden houses. In addition, architectural art, especially roof patterns, was divided into three styles as follows: 1) The wooden ordination halls with a single-tiered roof and a porch 2) The traditional wooden ordination halls with a multi-tiered roof and 3) The wooden ordination halls with a secondary-gabled roof. Furthermore, decorative art in different parts of the buildings was both simple and complicated. These distinctive art features of the wooden ordination halls were considered the inspiration from Bangkok, where was located next to Samut Sakhon. Similarly, the wooden ordination halls in the Tha Chin River Basin also represented the prosperity and growth of Samut Sakhon in the 19th-20th century.

Keywords: Wooden Ordination Hall, Vernacular Architecture, Tha Chin River Basin, Samut Sakhon

บทนำ

อุโบสถไม้ โบสถ์ปลูก หรือโบสถ์น้ำเค็ม เป็นสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่พบการสร้างอยู่รอบอ่าวไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณตอนบนของอ่าวไทยฝั่งตะวันตก ซึ่งครอบคลุม 3 กลุ่มน้ำสำคัญของประเทศ ได้แก่ แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำแม่กลอง และแม่น้ำเพชรบุรี รูปแบบของอุโบสถไม้ที่พบมีความเรียบง่ายอย่างงานพื้นถิ่นซึ่งส่วนใหญ่สร้างเป็นอาคารขนาดเล็กที่พอเหมาะแก่การทำสังฆกรรมในชุมชนขนาดย่อม ไม่ประดับตกแต่งใด ๆ ด้วยแนวความคิดการสร้างที่

คำนึงถึงหน้าที่การใช้งานภายในเป็นหลัก ทั้งนี้นอกจากการสร้างอาคารด้วยวัสดุไม้จะเหมาะสมแก่พื้นที่ราบน้ำท่วมถึงและผืนดินและลมที่มีฤทธิ์ความเค็ม ซึ่งกัดกร่อนโครงสร้างเครื่องก่อยังมีค่าก่อสร้างที่ถูกกว่า ขณะที่อุโบสถบางหลังที่ตั้งอยู่ในชุมชนที่มีขนาดใหญ่ มีทรัพยากรและทุนทรัพย์มากกว่า ก็ย่อมสามารถเลียนแบบรูปปลั๊กชันของอุโบสถแบบเครื่องก่อซึ่งเป็นอาคารขนาดใหญ่ขึ้น กรรมวิธีการสร้างที่ซับซ้อน มีการประดับตกแต่งส่วนต่าง ๆ และซ้อนชั้นหลังคา เพื่อแสดงฐานานุศักดิ์ของอุโบสถไม้ให้ใกล้เคียงกับอุโบสถทั่วไป

หากเจาะจงเฉพาะพื้นที่ลุ่มน้ำท่าจีน จังหวัดสมุทรสาคร ซึ่งมีหลักฐานการตั้งถิ่นฐานเป็นเมืองสำคัญมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่สมัยอยุธยาเรื่อยมาจนถึง สมัยรัตนโกสินทร์ มีข้อมูลว่าแต่เดิมแถบนี้พบการสร้างอุโบสถไม้เป็นจำนวนมาก (พิศาล บุญผูก, 2542, น.99) โดยที่ผ่านมามีการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับอุโบสถไม้ ในบริเวณนี้บ้างแล้ว งานชิ้นสำคัญ คือ บทความของพิศาล บุญผูก (2542, น.96-101) เรื่อง “โบสถ์น้ำเค็ม : โบสถ์ไม้เมืองสาครบุรี” ซึ่งเป็นงานชิ้นแรก ๆ ที่กล่าวถึงคุณค่าของอุโบสถไม้ในจังหวัดสมุทรสาครและสันนิษฐานว่ามีการสร้างขึ้น ตั้งแต่สมัยต้นรัตนโกสินทร์ สอดคล้องกับการสร้างป้อมวิเชียรโชฎกบริเวณ ปากคลองมหาชัย และอีกชิ้นหนึ่ง คือ การค้นคว้าเฉพาะบุคคลของ ชุตินา มีแสง (2554) ซึ่งนำระเบียบวิธีวิจัยด้านประวัติศาสตร์ศิลปะมาตรวจสอบ และกำหนดอายุอุโบสถไม้ในลุ่มน้ำท่าจีน จำนวน 8 หลัง ผลการศึกษาพบว่ามีอายุการสร้าง ไม่เก่าไปกว่าสมัยต้นรัตนโกสินทร์หรือในราวรัชกาลที่ 4 เป็นต้นมา

ดังนั้นการศึกษาอุโบสถไม้ในลุ่มน้ำท่าจีนครั้งนี้ นอกจากเป็นการทบทวน การศึกษาอุโบสถไม้หลังเดิมที่เคยมีการกล่าวถึงในงานอื่น ๆ แล้ว ยังเป็นการขยาย อาณาเขตการศึกษาไปยังอุโบสถไม้หลังอื่น ๆ เพื่อศึกษาวิเคราะห์ จัดกลุ่มรูปแบบ และศึกษาแรงบันดาลใจด้านศิลปกรรม ตลอดจนเปิดประเด็นทางประวัติศาสตร์ ศิลปะ และงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่น่าสนใจใหม่ ๆ

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อศึกษาวิเคราะห์รูปแบบและแรงบันดาลใจด้านศิลปกรรมของอุโบสถไม้ในลุ่มน้ำท่าจีน

รูปแบบอาคารและศิลปกรรมของอุโบสถไม้ในกลุ่มน้ำท่าจีน

ปากแม่น้ำท่าจีน บริเวณเมืองสมุทรสาคร เป็นพื้นที่ที่พบการสร้างอุโบสถไม้เป็นจำนวนมาก โดยมีรูปแบบและขนาดที่หลากหลาย บางหลังมีการประดับตกแต่งองค์ประกอบของอาคาร โดยสามารถแบ่งเป็นกลุ่มอุโบสถไม้ในกลุ่มน้ำท่าจีนเป็น 3 รูปแบบตามลักษณะของหลังคา ดังนี้

1. อุโบสถไม้มีฟาไลปีกนกล้อมรอบ หลังคาไม่ลดชั้น

อุโบสถไม้รูปแบบนี้พบมากที่สุดในกลุ่มน้ำท่าจีน มักสร้างเป็นอาคารไม้ทรงโรงขนาดไม่ใหญ่นัก ส่วนเรือนแบ่งเป็นห้องตามช่วงเสา หลังคาทำเป็นทรงจั่วมีดับหลังคา 1 ชั้น 2 ดับ ซึ่งดับด้านล่างยื่นเป็นหลังคาปีกนกล้อมรอบอาคาร และทำเสาฟาไลในแนวเดียวกับเสาเรือนรับหลังคาปีกนกทุกด้าน โดยความกว้างของแนวฟาไล (ระยะห่างจากตัวเรือนถึงเสาฟาไล) เท่ากันทั้งด้านสกัดและด้านแป โดยมีส่วนเรือนของอาคารมักไม่ประดับตกแต่งหน้าบันส่วนใหญ่เป็นแผงไม้เรียบไม่มีลวดลาย ขณะที่อุโบสถซึ่งมีลวดลายหน้าบันบางหลังเป็นการบูรณะเพิ่มลวดลายหน้าบันในครั้งหลังมาแล้ว

ตัวอย่างของอุโบสถไม้กลุ่มนี้ที่พบในปัจจุบัน ได้แก่ อุโบสถวัดโสภณาราม (วัดบ้านขอม) วัดบางหญ้าแพรก วัดโกรกกราก วัดแหลมสุวรรณาราม วัดศิริมงคล และวัดบางพลี

ภาพที่ 1 อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม

(ที่มา : พนิช ตั้งวิจิตฤกษ์, 2565)

ตั้งที่กล่าวไปข้างต้นแล้วว่าอุโบสถไม้กลุ่มนี้ส่วนใหญ่สร้างอย่างเรียบง่าย ไม่ค่อยประดับตกแต่ง ทว่ามีบางตัวอย่างที่สามารถหิบบกมาศึกษาแบบศิลปกรรมได้ เช่น อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม ย่านท่าฉลอม ที่ก่อหน้าบันเป็นแผงปูนประดับลวดลายปูนปั้นเป็นภาพบุคคลถือพระขรรค์ที่พระหัตถ์ขวา ทรงช้างเอราวัณ ขนาบข้างด้วยลายก้านชดออกช่อเป็นรูปเทวดาพนมมือทางขวา และนางฟ้าพนมมือทางซ้ายอยู่ด้านในกรอบสามเหลี่ยม ด้านนอกทำเป็นก้านชดออกช่อเป็นรูปเทวดาพนมมือทางซ้ายและนางฟ้าพนมมือทางขวา องค์ประกอบเหล่านี้ในเชิงคติคงกล่าวถึงสรวงสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งปรากฏอยู่โดยทั่วไป (ชุตินา มีแสง, 2554, น.73) ทว่าในเชิงรูปแบบนั้นคล้ายกับหน้าบันวิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวรารามที่ให้เป็นภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณในกรอบสามเหลี่ยม แวดล้อมด้วยเทพพนม แต่หน้าบันของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณารามมีความคลี่คลายอย่างมาก เนื่องจากเป็นงานในท้องถิ่น แสดงดังภาพที่ 2

ภาพที่ 2 หน้าบันอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม
(ที่มา : พนัช ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

ขณะที่อุโบสถวัดบางหญ้าแพรกซึ่งปัจจุบันมีการดัดขึ้นไปเพื่อหนีน้ำท่วม หน้าบันเป็นงานไม้แกะสลักลวดลายประดับกระจกสี ตรงกลางหน้าบันทำเป็นภาพเทพพนมขึ้นมาจากดอกบัว แสดงดังภาพที่ 3 ซึ่งเป็นงานที่นิยมในสมัยรัตนโกสินทร์ ดังตัวอย่างที่หน้าบันวิหารนาค วัดพระศรีรัตนศาสดาราม

เมื่อพิจารณา ร่วมกับการผูกวลดลายก้านขดขนาดใหญ่รอบข้าง ปริมาตรของ ลวดลายมีความแบน เค้าโครงลายเช่นนี้มีความนิยมสร้างในช่วงพุทธศตวรรษ ที่ 25 เป็นต้นมาแล้ว สอดรับกับหลักฐานว่ามีการซ่อมหลังคาและหน้าบัน อุโบสถ เนื่องจากถูกไอน้ำเค็มเข้าจนไม้เสียหาย เมื่อ พ.ศ. 2473 (ประภัสสรร์ ชูวิเชียร, 2562, น.295)

ภาพที่ 3 หน้าบันอุโบสถวัดบางหญ้าแพรก
(ที่มา : พลวิช ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

ส่วนหน้าบันอุโบสถวัดโพธิ์แจ้เป็นตัวอย่างที่สะท้อนงานศิลปะ จากกรุงเทพฯ ได้เป็นอย่างดี เนื่องจากใช้เทคนิคการประดับกระจกสี ทำเป็น ลายก้านขดออกปลายดอกพุดตาน-ใบเทศ พร้อมทั้งปรากฏจารึกปีที่สร้างว่า “พระอุโบสถวัดโพธิ์สิริราช บำรุงด้วยความสามัคคี สร้างเมื่อ พ.ศ. 2466 จ๊ะ” แสดงดังภาพที่ 4 ขณะที่ส่วนบนสุดระหว่างปลายฝาผนังกับซุ้มมีการทำเป็น ช่องลมฉลุลายอย่างบ้านขนมปังขิงหรือเรือนมะนิลาที่นิยมสร้างตั้งแต่ สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา แสดงถึงการผสมผสานระหว่างเครื่องตกแต่งบ้าน กับอาคารทางศาสนาอย่างเช่นอุโบสถ ที่ปรากฏในอุโบสถไม้หลังนี้ (ชุตินา มีแสง, 2554, น.78)

ภาพที่ 4 จารึกบนหน้าบ้านอุโบสถวัดโพธิ์แจ้
(ที่มา : พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

ภาพที่ 5 ช่องลมฉลุลาย อุโบสถวัดโพธิ์แจ้
(ที่มา : พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

นอกจากนี้ยังมีอุโบสถที่สร้างอย่างเรียบง่าย แสดงให้เห็นถึงความใกล้ชิดกับบ้านเรือนไทยภาคกลางอย่างมาก ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด คือ อุโบสถวัดศิริมงคลที่ตกแต่งด้วยกรอบหน้าบันด้วยป่านลมปลายจั่วเป็นตัวหงา หน้าบันตีเป็นแผงไม้เรียบ รวมถึงส่วนอื่น ๆ ของอาคารยังไม่ประดับตกแต่งใด ๆ ถือเป็นตัวอย่างของงานสถาปัตยกรรมที่ใกล้ชิดกับอาคารแบบพื้นบ้านอย่างมาก

ภาพที่ 6 อุโบสถวัดศิริมงคล
(ที่มา : พณิช ตั้งวิจิตฤกษ์, 2565)

2. อุโบสถไม้แบบไทยประเพณี หลังคาลดชั้น

อุโบสถไม้ที่ได้แรงบันดาลใจมาจากอาคารเครื่องก่อแบบไทยประเพณี ซึ่งมีเอกลักษณ์ คือ การทำหลังคาซ้อนหลายชั้นหลายตับ กรอบหน้าบันประดับเครื่องลายอง หน้าบันเป็นงานไม้แกะสลักลงรักปิดทองประดับกระจก ด้านล่างประดับสาหร่าย-รวงผึ้ง สร้างขึ้นไม่มากนักในจังหวัดสมุทรสาคร และพบว่าการคลี่คลายด้านรูปแบบบางส่วนออกไปจากรูปแบบของอาคารต้นแบบ มีตัวอย่าง คือ อุโบสถวัดเจริญสุขาราม (วัดบางไผ่เตี้ย) และอุโบสถวัดตี๊กมหาชยาราม

รูปแบบอุโบสถวัดเจริญสุขาราม (วัดบางไผ่เตี้ย) ภาพรวมคล้ายอาคารเครื่องก่อแบบไทยประเพณี มีการทำหลังคาซ้อนชั้น หน้าบันด้านหลังของอุโบสถเป็นงานไม้แกะสลัก ทำเป็นภาพยันต์ห้าแทรกด้วยภาพพระพุทธรูปอยู่ใน

กรอบซุ้มเรือนแก้วคล้ายกับพระพุทธรูปชินราช แวดล้อมไปด้วยลายกระหนกและ
พญานาค ด้านบนสุดทำเป็นภาพกะบังหน้า แฉกกระดานล่างสุดของหน้าบัน
ปรากฏจารึกว่า “เสร็จ พ.ศ. 2503” แสดงดังภาพที่ 7 ใต้แผงหน้าบันทำเป็น
ซุ้มโค้ง 3 วง ด้านบนมีรูปเทพพนมอยู่ในกรอบสามเหลี่ยมหยักโค้ง

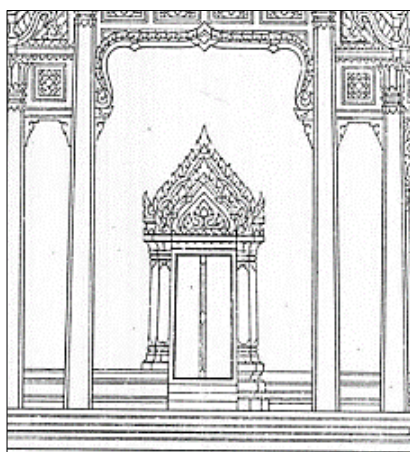

ภาพที่ 7 จารึกปีที่สร้างบนหน้าบันอุโบสถวัดเจริญสุขาราม
(ที่มา : พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

กรอบประตูเป็นซุ้มบรรพแถลงประดับช่อฟ้า ขณะที่กรอบหน้าต่าง
ทำเป็นซุ้มบรรพแถลงไม่ประดับช่อฟ้า ด้านในซุ้มบรรพแถลงทำเป็นลวดลาย
พระพุทธรูปปางมารวิชัยบนฐานบัว ข้างพระวรกายมีเศียรนาคแผ่ออกมา
ทั้ง 2 ข้าง ขนาบด้วยพระสาวกนั่งพนมมือเหมือนกันทั้งหมด ซึ่งกรอบซุ้มนี้
เป็นงานที่ได้รับอิทธิพลจากอุโบสถคอนกรีตแบบมาตรฐาน ก. ข. ค. สัมพันธ์กับ
อายุของอุโบสถหลังนี้กำหนดได้จากปีที่ปรากฏอยู่บนหน้าบัน คือ ในช่วงต้น
พุทธศตวรรษที่ 26 แล้ว ถือเป็นช่วงรอยต่อระหว่างงานอุโบสถไม้แบบดั้งเดิม
กับงานอุโบสถคอนกรีตที่เริ่มเข้ามาสู่ท้องถิ่นในระยะนั้น

ภาพที่ 8 ชุ่มหน้าต่าง อุโบสถวัดเจริญสุขาราม
(ที่มา : พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

ภาพที่ 9 ชุ่มอุโบสถตามแบบมาตรฐาน ก.
(ที่มา : เสมียนอารีย์, 2565)

ขณะที่อุโบสถวัดตึกมหาชยารามนับได้ว่าเป็นอุโบสถที่ได้รับแรงบันดาลใจจากอาคารแบบไทยประเพณีอีกแบบหนึ่ง ซึ่งมีความต่างจากอาคารหลังแรกตรงที่การทำโถงโปร่งที่อยู่ภายใต้ชั้นลดหลังคาด้านหน้าเพียงด้านเดียว ทำให้โครงสร้างผนังด้านสกัดหน้าเริ่มต้นอยู่ตรงกับแนวของหลังคาต่อด้านบน ก่อให้เกิดเป็นพื้นที่ใช้งานและเปลี่ยนผ่านระหว่างภายนอก

ภายในด้านหน้าอุโบสถ ขณะที่ยังสังกัดหลังเลยยาวไปจนถึงแนวหลังคาลดชั้น ด้านหลัง ภาพรวมจากด้านข้างอุโบสถจึงเห็นว่ามีการวางโครงสร้างหลังคาลดชั้นกันอย่างสมมาตร แต่ตัดห้องของส่วนเรือนด้านหน้าออกไป 1 ห้อง

ภาพที่ 10 อุโบสถวัดติกมหาขาราม
(ที่มา : พนิด ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

ลวดลายหน้าบันอุโบสถวัดติกมหาขารามเหมือนกันทั้งสองด้าน เค้าโครงลายเป็นก้านขดใบเทศ ตรงกลางเป็นครุฑยุคนาค ขณะที่ใต้กรอบหน้าบัน เป็นงานที่น่าจะสร้างขึ้นหลังจากหน้าบันด้านบน เนื่องจากรายละเอียดของลาย มีความต่างกัน โดยด้านหน้าแกะสลักเป็นรูปเจดีย์ทรงระฆังแวดล้อมด้วยลาย ก้านขด เจดีย์องค์นี้อาจสื่อถึงจุฬามณีเจดีย์หรืออาจสื่อถึงเจดีย์ทรงระฆัง ที่ตั้งข้างอุโบสถ ขณะที่ใต้กรอบหน้าบันด้านหลังทำภาพพุทธประวัติตอน ปลงพระเกศาในกรอบสามเหลี่ยม ซึ่งเป็นตอนที่นิยมนำมาประดับหน้าบัน ในงานศิลปกรรมช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 (ชุตินา มีแสง, 2554, น.73) ดังตัวอย่าง ที่หน้าบันพระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ราชวรวิหาร

ภาพที่ 11 หน้าบันอุโบสถวัดตึกมหาชยาราม

(ที่มา : พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

ข้อสังเกตของอุโบสถไม้หลังนี้ คือ มีรูปแบบโดยรวมทั้งการทำเป็นอาคารขนาดใหญ่ ผนังสูง และทำโถงโปร่งด้านหน้า ซึ่งเทียบได้กับอาคารเครื่องก่อแบบไทยประเพณีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ตอนต้น ขณะที่ด้านข้างอุโบสถมีการสร้างเจดีย์ทรงระฆังองค์ใหญ่ที่มีการทำส่วนรองรับองค์ระฆังเป็นลูกแก้วหลายชั้นซ้อนกัน ซึ่งกำหนดอายุได้หลังจากสมัยรัชกาลที่ 4 มาแล้ว ข้อสังเกตประการหนึ่ง คือ การที่เจดีย์ไม้ได้อยู่ในแนวแกนสมมาตรของอุโบสถ ทำให้เชื่อได้ว่าอุโบสถย่อมสร้างขึ้นก่อนในตำแหน่งปัจจุบัน จึงเป็นไปได้ว่าอุโบสถไม้ของวัดตึกมหาชยารามคงมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลายถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ สอดรับกับพระพุทธรูปประธานที่ใช้วัสดุเป็นหินทรายแดงขนาดเล็ก รวมทั้งทำเลที่ตั้งอยู่ปากคลองมหาชัยที่มีความสำคัญตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาแล้ว

ดังนั้น จากหลักฐานต่าง ๆ ดังกล่าว ผู้ศึกษาเชื่อว่าอุโบสถไม้หลังเดิมของวัดคงถูกรื้อหรือมีการซ่อมแปลงเป็นอุโบสถไม้หลังปัจจุบัน อาจกำหนดช่วงเวลาการสร้างไม่เก่าไปกว่าการสร้างป้อมวิเชียรโชฎก ซึ่งเป็นความเคลื่อนไหวสำคัญในแถบคลองมหาชัยในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ อีกทั้งการทำเสาพาไลล้อมรอบก็เป็นกระแสนิยมที่เริ่มขึ้นในช่วงเดียวกัน

อนึ่งการทำอุโบสถหลังใหญ่ที่มีความใกล้เคียงกับอุโบสถเครื่องก่อ แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างจากกลุ่มอุโบสถไม้หลังอื่น ๆ ในพื้นที่เดียวกัน ที่มีขนาดเล็กและสร้างในระยะหลัง อีกทั้งข้อสังเกตถึงการตีฝาผนังเป็นแนวนอน

ซึ่งพบความนิยมในกลุ่มน้ำท่าจีนที่เหมือนกับกลุ่มอุโบสถไม้รูปแบบแรกที่มีอายุในช่วงรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 น่าจะช่วยสนับสนุนข้อสันนิษฐานถึงการซ่อมสร้างในช่วงพุทธศตวรรษที่ 25 ดังมีผลหลายหน้าบ้านและเจดีย์ทรงระฆังด้านข้างอุโบสถเป็นหลักฐาน

3. อุโบสถไม้ที่มีมุขลดยื่นด้านหน้า

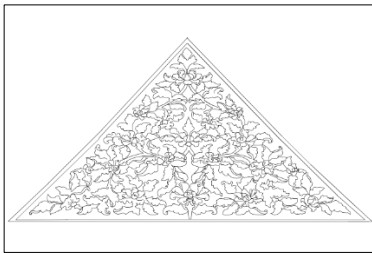
รูปแบบโดยรวมของอุโบสถกลุ่มนี้มีจุดเด่น คือ การทำมุขลดยื่นยาวออกมาด้านหน้า ซึ่งโครงสร้างหลังคาของมุขลดแยกออกมาและไม่ได้สัมพันธ์กับโครงสร้างหลังคาของอาคารหลัก ทำให้ด้านหน้าของอุโบสถมีลักษณะเป็นหน้าบ้านซ้อนกัน 2 ชั้น โดยอุโบสถไม้แบบนี้มีมุขลดยื่นด้านหน้านี้ ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์มีตัวอย่างที่วิหารหลวงวัดสุทัศนเทพวราราม ราชวรมหาวิหาร

อุโบสถรูปแบบนี้ในลุ่มน้ำท่าจีนพบเพียงหลังเดียว คือ อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว มีหลักฐานว่าสร้างขึ้นใหม่เนื่องจากอุโบสถเก่าชำรุดจนใช้การไม่ได้ เมื่อ พ.ศ. 2444 โดยใช้ระยะเวลาการสร้างนาน 15 - 16 ปี จึงแล้วเสร็จ (ประภัสสร ชูวิเชียร, 2562, น.295) ความพิเศษของอุโบสถไม้หลังนี้ คือ การทำเป็นอาคารไม้ขนาด 7 ห้อง ตั้งอยู่บนฐานก่ออิฐถือปูนเป็นฐานบัวคว่ำหางาย 2 ฐาน โดยฐานชั้นล่างทำหน้าที่รับตัวอาคารและแนวพาไลทั้งหมด ขอบของฐานตั้งแต่ชั้นบัวหางายสูงขึ้นมาเสมือนเป็นพนังกั้นตกเตี้ย ๆ รอบทางเดินพาไล ขณะที่ฐานชั้นที่ 2 ยกระดับสูงกว่าพื้นชั้นมารับกระเบาะผนังไม้ของอาคาร ซึ่งนอกจากจะเป็นฐานที่เลียนแบบมาจากอุโบสถขนาดใหญ่ในกรุงเทพฯ ที่นิยมยกฐานสูง ทำทางเดินประทักษิณรอบอุโบสถแล้ว อาจเป็นการออกแบบให้มีฐานสูง เพื่อพ้นจากน้ำท่วม แทนที่จะสร้างเป็นได้ถุนโปร่งอย่างอุโบสถหลังอื่น ๆ

ภาพที่ 12 ฐานของอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว
(ที่มา : พณิข ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

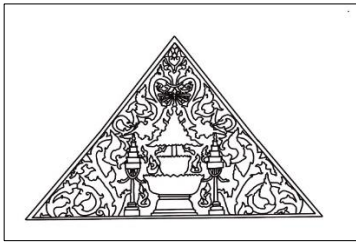
หลังคาของอุโบสถหลังนี้วางโครงสร้างเป็น 3 ตับ ไม่ลดชั้น และแยกมุขลดใต้ช่อยื่นออกมาด้านหน้าต่างหาก ขณะที่ด้านหลังไม่มีมุขยื่น โดยหลังคาตัดสุดท้ายทำเป็นหลังคาปีกนกล้อมรอบอาคาร หน้าบันประธานทั้งด้านหน้าและหลังทำเป็นแผงไม้แกะสลักลวดลายดอกพุดตานไบเทศ นำสังเกตุว่าระเบียบการผูกลายก้านแย่งที่มีดอกพุดตานเป็นประธานและแตกก้านเป็นดอกพุดตานบริวารรอบ ๆ ของหน้าบันวัดกลางอ่างแก้ว แสดงให้เห็นถึงลวดลายที่เทียบเคียงได้กับงานช่างจากส่วนกลางที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 ประกอบกับการทำบัญชีหรือช่องหน้าต่างขนาดเล็กใต้หน้าบันด้านหลัง ซึ่งชวนให้นึกถึงองค์ประกอบเดียวกันนี้ในอาคารหลายหลังที่มีอายุในช่วงกรุงธนบุรีถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เช่น อุโบสถวัดอินทาราม พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ในพระบรมมหาราชวัง ฯลฯ

ภาพที่ 13 หน้าบันลายพุดตาน-ไบเทศ อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว
(ที่มา : พณิข ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

ขณะที่หน้าบันของมุขโถงด้านหน้าของอุโบสถ แกะสลักไม้เป็นรูปพระเกี้ยวหรือจุลมงกุฏ ประดิษฐานบนพานแว่นฟ้า มีฉัตร 5 ชั้น ตั้งขนาด 2 ข้าง รอบนอกทำเป็นลายก้านขดต่อกันขึ้นไปจนจรดยอด มีลายอย่างเทศผสมผสาน ด้านล่างใต้หน้าบันทำเป็นลายแผงเต็มพื้นที่ ใช้ลายประจำยามเป็นประธาน แยกออกเป็นก้านขดมันเข้าออก ส่วนช่องออดทั้งสองข้างทำเป็นลายพรรณพฤกษา

รูปพระเกี้ยวหรือจุลมงกุฏขนาดด้วยฉัตรนี้ คือ ตราพระราชลัญจกรของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เหมือนกับตราจุลมงกุฏในเหรียญเงิน “ตราจุลมงกุฏ-พระแสงจักร” ซึ่งเป็นเหรียญที่ผลิตจากโรงกษาปณ์สิทธิการ ขึ้นมาใช้หมุนเวียนในราชอาณาจักรครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2412 (กรมธนารักษ์, 2563) โดยสันนิษฐานว่าการนำตราพระเกี้ยวมาประดับหน้าบันนี้น่าจะสัมพันธ์กับเหตุการณ์การเสด็จพระราชดำเนินเปิดสุขาภิบาลท่าฉลอมใน พ.ศ. 2448 ของรัชกาลที่ 5 มาวงเดียวกับที่อุโบสถหลังนี้กำลังสร้างอยู่ โดยช่างคงยึดแบบตามเหรียญกษาปณ์ที่ออกใช้ในสังคม

ภาพที่ 14 หน้าบันมุขลด รูปตราพระเกี้ยว อุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว
(ที่มา : พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์, 2565)

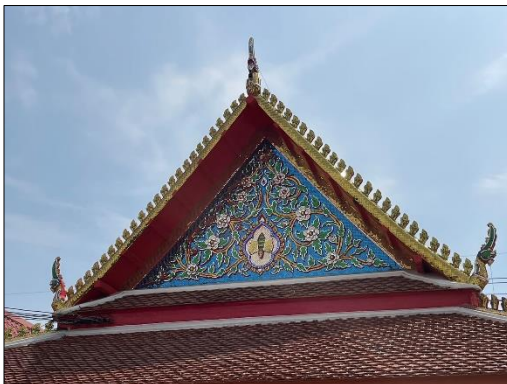
กรอบหน้าบันรูปนกเจ้า: รูปแบบเฉพาะถิ่นของอุโบสถไม้เมืองสมุทรสาคร

ประเด็นน่าสนใจของกลุ่มอุโบสถไม้ในกลุ่มน้ำท่าจีน คือ ความนิยมประดับกรอบหน้าบันและซ่อฟ้าเป็นงานปูนปั้นรูปนกเจ้าซึ่งเป็นรูปแบบการประดับตกแต่งตามอาคารแบบพระราชานิยมที่สร้างตั้งแต่ช่วงปลายรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2551, น.92) ดังมีตัวอย่างที่วัดโสมนัสราชมารวิหาร และวัดเทพศิรินทราวาสราชมารวิหาร

สำหรับตัวอย่างของอุโบสถไม้ที่ประดับรอบหน้าบ้านด้วยนกเง่า ได้แก่ อุโบสถวัดโกรกรากก่อนบูรณะ (ศึกษาได้จากภาพถ่ายเก่าที่ระบุ พ.ศ. 2449) อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม (มีประวัติการซ่อมสร้างทั้งหลังในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 25) และวัดโพธิ์แจ้ (อ้างอิงปีที่สร้างจากจารึกที่หน้าบ้าน คือ พ.ศ. 2466) รวมถึงภาพถ่ายเก่าของอุโบสถวัดชีผ้าขาวที่รื้อลงไปแล้วในปัจจุบัน ซึ่งการทำปูนปั้นรูปนกเง่านี้พบว่านิยมทำอยู่ในอุโบสถไม้กลุ่มแรกเท่านั้น

ภาพที่ 15 หน้าบ้านวิหารวัดโสมนัสราชวรวิหาร
(ที่มา : วิศวะ ชินโย, 2565)

ภาพที่ 16 กรอบหน้าบ้านรูปนกเง่า อุโบสถวัดโพธิ์แจ้
(ที่มา : พณิซ ตั้งวิจิตฤกษ์, 2565)

ภาพที่ 17 อุโบสถวัดโกรกกราก
(ที่มา : ชูติมา มีแสง, 2554, น.36)

อุโบสถไม้ที่ทำกรอบหน้าบ้านปูนปั้นนกกเจ้ายังแบ่งได้เป็น 2 รูปแบบตามลักษณะการทอดตัวลงมาตามกรอบหน้าบ้าน โดยที่พบส่วนใหญ่มักทอดลงมาตรง ๆ เหมือนกับเครื่องลำยองแบบบวรระกา คล้ายกับอุโบสถวัดเฉลิมพระเกียรติจังหวัดนนทบุรี ขณะที่กรอบหน้าบ้านของอุโบสถวัดแหลมสุวรรณารามมีลักษณะต่างออกไปเพียงแห่งเดียว เพราะใช้การปั้นปูนประดับกระเบื้องเคลือบเป็นรูปมังกรที่แปลงมาจากรูปนกกเจ้าย โดยมีการทำส่วนนาคสะดุ้งโค้งเกี่ยวกระหวัด คล้ายการทำวงไอยราเครื่องลำยองเกี่ยวกับส่วนแปลนหลังคา การทำนาคสะดุ้งปูนปั้นโดยไม่ได้เกี่ยวกับโครงสร้างหลังคานี้พบที่อุโบสถวัดโสมนัสราชาววิหารและวัดมกุฏกษัตริยาราม ซึ่งเป็นการปรับเปลี่ยนจากเทคนิคแบบแผนเครื่องลำยองไม้ไปสู่การทำหน้าบ้านปูนที่นิยมในระยะนั้น (สมคิด จิระทัศนกุล, 2533, น.331)

ข้อแตกต่างเช่นนี้อาจนับได้ว่าเป็นแรงบันดาลใจต่างที่มาของช่างในกลุ่มน้ำท่าจีน หรืออาจเป็นเพียงการลดทอนส่วนประกอบที่ไม่จำเป็นของโครงสร้างหลังคาอย่างวงไอยราก็ได้ เนื่องจากอุโบสถไม้ที่ทำกรอบปูนปั้นเป็นนกกเจ้ายแบบบวรระกานั้น ทั้งหมดมีการทำไวยารื่นออกมาจากแนวหน้าบ้าน ซึ่งหากปั้นปูนไปเกี่ยวกับแปลนย่อมส่งผลต่อน้ำหนักที่ไม่สัมพันธ์กับโครงสร้างไม้ ขณะที่อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม เป็นอุโบสถไม้เพียงหลังเดียวที่ใช้การก่อ

แผงหน้าบันด้วยปูนซึ่งเป็นเทคนิคเดียวกับอุโบสถหลังต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ จึงพบรูปแบบร่วมกับงานจากเมืองหลวง

การประดับตกแต่งกรอบหน้าบันด้วยงานปูนปั้นรูปนกเจ้า สะท้อนภาพของแรงบันดาลใจจากงานศิลปกรรมในพื้นที่กรุงเทพฯ ที่เข้ามายังเมืองสมุทรสาคร ในช่วงกลางพุทธศตวรรษที่ 25 แสดงถึงความใกล้ชิดและความสัมพันธ์ระหว่างเมืองสมุทรสาครกับกรุงเทพฯ โดยคงติดต่อกันผ่านทางเส้นทางน้ำตอนในอย่างคลองด่าน และทางรถไฟสายมหาชัยที่เพิ่งสร้างขึ้นในเวลานั้น อีกทั้งยังช่วยสนับสนุนการกำหนดอายุของอุโบสถไม้เหล่านี้ได้ในช่วงเวลาดังกล่าว

บทสรุป

รูปแบบของอุโบสถไม้ในกลุ่มน้ำท่าจีนเป็นการถอดแบบจากอาคารเครื่องก่อมาปรับสร้างด้วยเทคนิคงานไม้ จึงจำเป็นต้องมีการลดทอนบางองค์ประกอบออกไป รูปแบบที่พบส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นอาคารทรงโรงขนาดเล็ก ภาพรวมมีความเรียบง่ายตามอย่างงานสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นที่พอเหมาะแก่การใช้ประกอบสังฆกรรมในหมู่สงฆ์ของชุมชนขนาดย่อม ทว่ามีการเสริมองค์ประกอบบางอย่างเข้าไป เช่น การทำแนวเสาพาไลล้อมรอบเพื่อให้เกิดประโยชน์ด้านการใช้งานสำหรับเดินประทักษิณ ซึ่งยังมีผลต่อมุมมองที่ทำให้อาคารดูมีขนาดใหญ่ขึ้นกว่าปกติด้วย (สมคิด จิระทัศนกุล, 2533, น.169) และการประดับด้วยเครื่องถ่ายยงและลวดลายหน้าบันเพื่อขบเน้นบทบาทของอาคารเนื่องในพุทธศาสนา ขณะเดียวกันยังพบอุโบสถรูปแบบอื่น ๆ ซึ่งมีขนาดใหญ่ขึ้นตามทุนและทรัพยากรของชุมชน รวมถึงผู้สนับสนุนการก่อสร้าง เช่น กลุ่มผู้ปกครองในท้องถิ่นที่มีกำลังทรัพย์มาก

การศึกษาด้านรูปแบบของงานศิลปกรรมและหลักฐานแวดล้อมต่าง ๆ ที่พบในอุโบสถไม้ในเมืองสมุทรสาครปัจจุบัน ช่วยสนับสนุนว่าส่วนใหญ่มีอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 ซึ่งช่วงเวลานี้พบความนิยมการสร้างอย่างแพร่หลาย ก่อนหมดความนิยมในศตวรรษถัดมา อย่างไรก็ตาม ไม้อาจปฏิเสธได้ว่าก่อนหน้านี้ย่อมมีการสร้างมาก่อนแล้วในแถบนี้ อย่างไม่หลงเหลือ

หลักฐานให้ศึกษาหรืออาจเปลี่ยนเป็นอาคารเครื่องก่อไปแล้ว โดยงานประดับตกแต่งต่าง ๆ พบความเกี่ยวเนื่องกับงานศิลปะในกรุงเทพฯ ที่นิยมสร้างในระยะเวลาเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบของอาคาร ลวดลายประดับหน้าบัน โดยเฉพาะการทำกรอบหน้าบันปูนปั้นรูปนกเจ้าที่ถือได้ว่าเป็นความนิยมเฉพาะถิ่นซึ่งไม่พบในพื้นที่อื่น ความสัมพันธ์นี้คงเกิดจากทำเลพื้นที่ที่เป็นปริมณฑลใกล้ชิดของศูนย์กลางอำนาจ ซึ่งติดต่อกันผ่านเส้นทางน้ำลำคลองมาแต่ในอดีต เช่น คลองมหาชัย รวมถึงการตัดทางรถไฟสายมหาชัย (คลองสาน-ท่าจีน) และสายแม่กลอง (บ้านแหลม-แม่กลอง)

การพบอุโบสถไม้กระจายตัวเป็นจำนวนมากทั่วปากแม่น้ำท่าจีนสะท้อนให้เห็นถึงการขยายตัวของชุมชนและการพัฒนาพื้นที่แถบนี้ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 24 - 25 จากศูนย์กลางเมืองเดิมอย่างเมืองสมุทรสาคร (สาครบุรี) ไปสู่ย่านรอบข้าง เช่น บ้านโกรกกราก บ้านบางหญ้าแพรก และการเกิดขึ้นของสุขาภิบาลท่าฉลอม (สิริวรรณ สิรวณิชย์, 2563, น.103-106) ทั้งหมดนี้ย่อมมีผลอย่างยิ่งต่อการเกิดขึ้นของอุโบสถไม้ในชุมชนต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ที่ได้รับการสนับสนุนทุนอุดหนุนการวิจัยและนวัตกรรมทุนวิจัยมหาบัณฑิต สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ จากสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2565

เอกสารอ้างอิง

- กรมธนารักษ์. (2563). *เหรียญเงิน ตราจุลมงกุฎพระแสงจักร*. สืบค้น 20 ตุลาคม 2565, จาก <https://www.treasury.go.th/th/coin-k5-1/>
- ชุตินา มีแสง. (2554). *อุโบสถไม้ เมืองสมุทรสาคร: สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นและความสัมพันธ์ระหว่างชุมชน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ประภัสสร ชูวิเชียร (บก). (2562). *รายงานการสำรวจศึกษาแหล่งศิลปกรรม เมืองสมุทรสาคร: ท่าฉลอม ท่าจีน มหาชัย*. ม.ป.ท.
- พนิช ตั้งวิชิตฤกษ์. [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *กรอบหน้าบันรูปนกเจ้า อุโบสถวัดโพธิ์แจ้ง* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *จารึกบนหน้าบันอุโบสถวัดโพธิ์แจ้ง* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *จารึกปีที่สร้างบนหน้าบันอุโบสถวัดเจริญสุขาราม* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *ช่องลมฉลุลาย อุโบสถวัดโพธิ์แจ้ง* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *ซุ้มหน้าต่าง อุโบสถวัดเจริญสุขาราม* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *ฐานของอุโบสถวัดกลางอ่างแก้ว* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *หน้าบันอุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____. [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *หน้าบันอุโบสถวัดบางหญ้าแพรก* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

- _____ . [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *หน้าบันลายพุดตาน-ไบเทศ อุโบสถวัดกลาง
อ่าวแก้ว* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____ . [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *หน้าบันมุขลด รูปตราพระเกี้ยว อุโบสถวัดกลาง
อ่าวแก้ว* [รูปถ่าย]. ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____ . [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *หน้าบันอุโบสถวัดตึกมหาชยาราม* [รูปถ่าย].
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____ . [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *อุโบสถวัดตึกมหาชยาราม* [รูปถ่าย]. ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____ . [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *อุโบสถวัดศิริมงคล* [รูปถ่าย]. ภาควิชา
ประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- _____ . [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *อุโบสถวัดแหลมสุวรรณาราม* [รูปถ่าย].
ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- พิศาล บุญผูก. (2542). โบสถ์น้ำเค็ม : โบสถ์ไม้เมืองสาครบุรี. *ว.เมืองโบราณ*,
25(3), 96-101.
- วิศวะ ชินโย. [ผู้ถ่ายภาพ]. (2565). *หน้าบันวิหารวัดโสมนัสราชวรวิหาร* [รูปถ่าย].
มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2551). *งานช่าง สมัยพระนั่งเกล้าฯ*. มติชน.
- สิริวรรณ สิริวนิชย์. (2563). *รายงานการวิจัยเรื่องการศึกษาสำรวจสถานภาพ
ความรู้ทางประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ชุมชนบ้านท่าจีน สมุทรสาคร*. ม.ป.ท.
- สมคิด จิระทัศน์กุล. (2533). *พระอุโบสถและพระวิหารในสมัยพระบาทสมเด็จพระ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว*. [วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร].

เสมียนอารีย์. (2565). *ซุ้มอุโบสถตามแบบมาตรฐาน ก.* [รูปภาพ]. สืบค้น 10 สิงหาคม 2566, จาก https://www.silpa-mag.com/history/article_90568